

Prikaz i didaktičko-sadržajna usporedba triju udžbenika za gimnazijski predmet »Filozofija«

Ministarstvo znanosti i obrazovanja donijelo je 2019. godine novi kurikulum za predmet »Filozofija«, koji se poučava u završnom razredu gimnazija. Temeljna je razlika novog kurikulumu, naspram starog programa, u pristupu poučavanju – prilikom čega je povijesni pristup zamijenjen problemskim. Iako se predmet »Filozofija« poučava kao izborni predmet i u strukovnom programu (npr. upravni referent), navedena promjena odnosi se samo na gimnazijske programe. U hrvatskom srednjoškolskom obrazovanju postojala su tri udžbenika za navedeni predmet: (1) *Povijest filozofije. S odabranim tekstovima filozofa* Borisa Kalina (s prvim izdanjem 1973.), (2) *Filozofija. Udžbenik filozofije za četvrti razred gimnazije* Ivana Čehoka i Filipa Grgića (2001.) i (3) *Filozofija. Udžbenik filozofije za 4. razred gimnazije* Tomislava Reškovca (2008.).

S obzirom na to da je pitanje o pristupu poučavanju filozofije čest poticaj metodičkih rasprava, načelno postoji suglasje da bi najprije pristup poučavanju bio kombinacija problemskog i povijesnog. Povijesni pristup koji sâm po sebi pretpostavlja temelj proučavanja bilo koje discipline, a posebice filozofije, čija je povijest sama po sebi filozofski problem, ipak se više ne može smatrati jedinom ili najadekvatnijim konceptom srednjoškolske nastave. Stoga je upravo »promjena pogleda« prema pristupu koji se temelji na osnovnim filozofskim temama i područjima, uz dodatak povijesne značajnosti i mogućih utjecaja na pojedina mišljenja i zaključke, prihvaćenija suvremena alternativa.

Sâm kurikulum, među ostalim, navodi da je učenje i poučavanje filozofije, prije svega, uvod u filozofski način mišljenja koji počiva na refleksivnoj praksi, a što je preduvjet razvoja ljudske slobode u traženju i prihvaćanju istina. Usprkos tome što filozofija pripada u društveno-humanističko područje, ona sadržajno ulazi u sva druga znanstvena područja i međupredmetne teme. Također se navodi kako filozofsko mišljenje nastaje u dijalogu, tj. da je uloga nastavnika pomoći učenicima u problematiziranju stavova, pretpostavki i implikacija, a sve s ciljem kako bi ih mogli sagledati u različitim kontekstima. To je dijalog između učenika i nastavnika, ali i dijalog s filozofima putem izabranih tekstova.

Filozofija se kao gimnazijski predmet poučava 64 sata godišnje, odnosno dva sata tjedno, a moguće je učenicima ponuditi i dodatne izborne sate. Odgojno-obrazovne teme novim

kurikulumom podijeljene su u osam domena, a od kojih su tri obvezne. To su *Postojanje i svijet* (koja obrađuje područje ontologije), *Spoznaja i znanje* (koja obrađuje područje epistemologije), te *Djelovanje i orijentacija* (koja obrađuje područje antropologije i etike). Osim navedenih tema, proučava se i jedna dodatna (*Društvo i politika, Stvaralaštvo i umjetnost, Znanost i objašnjenje, Um i tijelo ili Jezik i značenje*) ili se detaljnije obrađuje jedna od tri obvezne. Kurikulum omogućuje da se teme poučavaju isprepletano, tj. ne postoji nužan redoslijed poučavanja.

U katalogu odobrenih udžbenika za 2021./2022. godinu pronalaze se tri nova udžbenika za četvrti razred gimnazija, koji su odobreni od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja i koji se mogu koristiti u nastavnom procesu. Oni su uvršteni sljedećim redom: (1) Bruno Ćurko, Marko Kardum, Marina Novina, Julija Perhat, Sandro Skansi, Ines Skelac, *Filozofija. Udžbenik za 4. razred gimnazija*, Element, Zagreb 2021.; (2) Hrvoje Jurić, Katarina Stupalo, *Filozofija. Udžbenik filozofije u četvrtom razredu gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb 2021.; (3) Ivan Čehok, *Filozofija – misliti i biti. Udžbenik filozofije u četvrtom razredu gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb 2021.

U nastavku će biti prikazana analiza i usporedba tiskanih izdanja navedenih udžbenika bez dodatnih digitalnih sadržaja, iako svaki udžbenik nudi i dodatne sadržaje.

Udžbenik *Filozofija. Udžbenik za 4. razred gimnazija* autorsko je djelo šestoro sveučilišnih nastavnika, a to su redom: Bruno Ćurko (Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu), Marko Kardum (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu), Marina Novina (Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu), Julija Perhat (Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci), Sandro Skansi (Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu) te Ines Skelac (Fakultet filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu).

Udžbenik broji sveukupno 243 stranica, koje pored predgovora i sadržaja obuhvaćaju osam tematskih poglavlja, popis korištene literature te kazalo pojmova i imena. Udžbenik ne sadrži pojmovnik. Nastavnicima i učenicima dostupni su i digitalni sadržaji putem pristupnog koda u udžbeniku. Prvo, odnosno nulto poglavlje udžbenika nosi naslov »Uvod u filozofiju«. Ono nije na popisu domena obveznih sadržaja kako ih predviđa kurikulum. Udžbenik svaku od osam domena prikazuje kao zasebno poglavlje, dok je nulto poglavlje »izvan kurikulumu«. Ono je organizirano kroz tri teme. Započinje definicijom filozofije, zatim slijede povijesna razdoblja zapadne filozofije, a zaključeno je podjelom filozofskih disciplina. Autori su u nultom poglavlju

odabrali dva početna didaktična instrumenta: (1) *kutak za razmišljanje na početku svake teme* i (2) *pitanja za ponavljanje na kraju*. Vrijedi naglasiti kako pitanja za ponavljanje nisu tek reproduktivna pitanja, već učenike na temelju pročitanoga potiču na zaključivanja i argumentaciju.

Prvo poglavlje »Postojanje i svijet« obrađuje temeljna metafizička i ontološka pitanja i pojmove. U povijesnom kutku donose se sažeti prikazi djelovanja Aristotela, Platona, Georga Wilhelma Friedricha Hegela, Immanuela Kanta, Renéa Descartesa, Jean-Paula Sartrea (prikazanim redom). Osim već spomenutog kutka za razmišljanje i pitanja za ponavljanje, autori uvode i dodatne didaktičke instrumentarije: *za one koji žele znati više i grafičke prikaze*. Autori vizualno naglašavaju ključne pojmove koji se izdvajaju iz samoga teksta (npr. *biće, bit, bitak, svijet, supstancija, kategorija* itd.), dok raspravu o svakom pojmu započinju s definicijom. U samome tekstu nema opsežnijih citata izvornih filozofskih tekstova, po čemu je ovaj udžbenik drugačiji od ostalih koji su nastavnici na izboru.

Drugo poglavlje »Spoznaja i znanje« obrađuje temeljne epistemološke teme i probleme kroz pitanja o spoznaji, istini, zaključivanju, nužnom i kontingentnom, analitičkom i sintetičkom, *a priori* i *a posteriori* te znanju. Koriste se isti didaktički instrumentariji kao i u prethodnome poglavlju. Ističe se da autori probleme prezentiraju na način koji je učenicima blizak (npr. kroz problem računalne Matrice, dostupnost i istinitost podataka na internetu i sl.). Povijesni kutak donosi kraće biografske prikaze Renéa Descartesa, Johna Lockeja, Davida Humea, Saula Kripkea, Willarda van Ormana Quinea i Edmunda L. Gettieria. Ono što može zbuniti čitatelja su tzv. »biografski nastavci«. Naime, u prethodnom poglavlju (u tzv. »povijesnom kutku«) prikazan je Descartesov problem metode, dok je u ovom poglavlju prikazana njegova sažeta biografija.

Treće poglavlje »Djelovanje i orijentacija« uvodi čitatelja u temeljne etičke probleme i postavke. U poglavlju su obrađene razlike između morala i etike, metaetike i normativnih etika, te se kao zasebno područje praktične etike prikazuju teme iz bioetike. Iako u ovom poglavlju uglavnom nema izdvojenih »biografskih povijesnih kutaka« (osim jedan kraći o Sokratu), u samome tekstu spominju se filozofi: George Edward Moore, Richard Mervyn Hare, Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Immanuel Kanta i dr. Uz već predstavljene didaktički instrumentarij, autori uvode i dodatne »video i filmske preporuke« kojima potiču čitatelje na gledanje, primjerice, biografskog filma o Hanni Arendt. U ovom su poglavlju prisutni i nešto opsežniji citati filozofskih tekstova, među kojima su izabrani ulomci iz (1)

Utemeljenja metafizike Ćudoređa Immanuela Kanta, (2) Aristotelove *Nikomahove etike* i (3) *Praktične etike* Petera Singera. Sljedećih pet poglavlja predstavljaju izborne domene, od kojih nastavnik bira jednu, a raspoređena su u drugu polovicu udžbenika.

Četvrto poglavlje »Društvo i politika« obrađuje teme o osnivanju i uređenju političke zajednice, odnosu pojedinca i države, odnosno pojedinaca unutar države. U njemu su prikazane temeljne ideje uređenja države, dok se u tom kontekstu posebno spominju Platon, Aristotel, Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes, John Locke i Jean-Jacques Rousseau. Posljednja trojica predstavljena su i kroz »povijesni kutak«. A osim njih predstavljene su i John Stuart Mill, Karl Marx, John Rawls i Robert Nozick.

Peto poglavlje »Stvaralaštvo i umjetnost« donosi temu o estetici. U njemu se potiče učenike na razmišljanje o odrednicama lijepoga, umjetnosti, kiča, originalnosti i dr. Ovdje se navode Platon, Aristotel, Augustin, Leonardo da Vinci, David Hume, Alexander Gottlieb Baumgarten, Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Johann Christoph Friedrich von Schiller i Arthur Schopenhauer. Posebna je tema posvećena pitanju lijepog i dobrog, a prilikom čega se učenike uvodi i u pitanje transcendentalijska.

Šesto poglavlje »Znanost i objašnjenje« započinje s pitanjem o potrebi filozofije znanosti. Vrijedi istaknuti da autori čitateljima jasno objašnjavaju kako se suvremena znanstvena metoda razvila iz filozofskih razmišljanja (npr. René Descartes i Francis Bacon), ali i kako su filozofi i kasnije usmjeravali znanstvenu metodu (npr. Rudolf Carnap, Karl Popper i Thomas Kuhn).

Sedmo poglavlje »Um i tijelo« potiče učenike na razmišljanje o odnosu uma i tijela, svijesti, intencionalnosti i strukturi iskustava. Koristeći do sada već dobro poznati instrumentarij, autori putem kutka za razmišljanje, pitanja za ponavljanje, povijesnog kutka, shematskih prikaza, nekoliko isječaka izvornih tekstova i preporuka za gledanje video zapisa predstavljaju vrlo složene teme odnosa uma i tijela na jasan i sistematičan način, pritom pazeći da opsegom odgovara svim drugim izbornim domenama kurikulumuma.

Posljednje poglavlje »Jezik i značenje« donosi teme iz područna filozofije jezika. Ono je – kako kurikulumom, tako i udžbenikom – predviđeno za sâm kraj, a što i odgovara položaju analitičke filozofije unutar povijesti filozofije. U njemu se učenici upoznaju s brojnim suvremenim filozofima, a vrijedi istaknuti da se upravo u tom poglavlju nalazi i značajniji udio izvornih tekstova naspram prethodnih poglavlja.

Poseban dodatak udžbeniku je tzv. »e-udžbenik«, odnosno dodatak samome tiskanom

dijelu udžbenika. Nastavnici i učenici mogu pristupiti putem koda koji ima svaki pojedini primjerak udžbenika. U e-udžbeniku svakom poglavlju pridodani su isječci izvornih tekstova filozofa s pitanjima za analizu i razmišljanje. Svakom je poglavlju priloženo pet do sedam tekstova.

Usprkos tome što su autori sveučilišni nastavnici, posebno vrijedi istaknuti da udžbenik svojim opsegom osigurava ne samo dovoljnu dubinu obrade sadržaja nego dovoljno sistematično i racionalno obuhvaća najrelevantnije sadržaje, što omogućuje nastavniku da potiče motivaciju za učenjem kod učenika. Ono što se predlaže kao moguće poboljšanje u budućim izdanjima odnosi se na tzv. »povijesni kutak«, odnosno kronološki prikaz najznačajnijih filozofa. Moguće je istaknuti u nultom poglavlju (npr. kroz lentu vremena) kronološki prikaz odabiranih filozofa. Također, predlaže se da se uz svaku temu postavi kraći izabrani citat spomenutog filozofa kako bi učenici na izvornom tekstu, uz analizu s nastavnikom, razumjeli bit filozofske misli, ali i evoluciju vrste filozofskih tekstova i argumenata.

Udžbenik *Filozofija. Udžbenik filozofije u četvrtom razredu gimnazije* autorsko je djelo Hrvoja Jurića (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) i Katarine Stupalo (Gimnazija Lucijana Vranjanina u Zagrebu). Udžbenik ima sveukupno 588 stranica, koji pored sadržaja i predgovora na 23 stranice donosi pojmovnik. Udžbenik ne sadrži niti kazalo pojmova niti popis literature. Uz udžbenik dolaze i dodatni digitalni sadržaji. Ovaj je udžbenik među tri prikazana najopsežniji, no vrijedi uočiti da za to postoji i dobar razlog. Naime, osim tri obvezne i pet izbornih cjelina, ovaj udžbenik jedini nudi i proširenje tri obvezne cjeline – s obzirom na to da je kao četvrtu cjelinu moguće izabrati jednu od pet izbornih, kao što je ranije navedeno, ili dodatno produbiti jednu od tri obvezne. To je prva, značajna razlika ovog udžbenika naspram druga dva.

Svako poglavlje započinje s naslovom, sadržajem i kraćim sažetkom poglavlja. Udžbenik započinje poglavljem »Filozofija«, odnosno poglavljem koje nije obvezna cjelina, no s obzirom na to da zadani ishodi učenja kako ih predviđa kurikulum pretpostavljaju i poznavanje temeljnih pojmova u filozofiji, vrijedi istaknuti da je ta cjelina obrađena. Ovdje se odgovara na pitanja: (1) što je filozofija, (2) koje sve filozofske discipline postoje, (3) koji su uopće mogući pristupi tumačenju svijeta, (4) koja je pozicija filozofije u današnjem svijetu? Već je u uvodnome poglavlju razvidna organizacija svakog poglavlja. Ono se sastoji od tri dijela. Prvi je autorska obrada sadržaja unutar kojega se pojašnjavaju i tumače pojmovi, odnosi, definicije i sl. Od didaktičkih instrumenata koriste se vizualno isticanje poj-

mova (npr. masna slova), pitanja za razmišljanje i raspravu, tablični prikazi i lenta vremena. Drugi dio poglavlja nosi naslov »Filozofi vlastitim riječima«. Ovdje se donose odlomci pojedinih tekstova uz naznaku autora, djela i stranice iz kojega su preuzeti, kao i pitanja za provjeru razumijevanja. Uočljiv je pažljiv izbor tekstova, što po autorima (od klasičnih do suvremenih), što po djelima i odlomcima (uglavnom kanonskih djela). Treći dio poglavlja nosi naslov »Otkrij, istraži i promisli«. U njemu se donose zadatci za aktivni rad učenika – što samostalno, što u grupnom radu i suradnji s nastavnikom. Vrijedi uočiti velik broj radnih zadataka što govori u prilog značajnom angažmanu autora, no ujedno pretpostavlja i značajan angažman učenika u slučaju da se od njih očekuje da bi trebali riješiti sve zadatke.

Drugo poglavlje nosi naslov »Postojanje i svijet«. Uvod u ovo poglavlje započinje kao i prethodno, no uz dodatne bilješke o odgojno-obrazovnim ishodima, predmetnim korelacijama i međupredmetnim temama. Poglavlje započinje naslovom koji može imati značajan motivacijski učinak: »Najteža pitanja koja postoje, najteža pitanja na svijetu«, a nastavlja se s temama iz područja metafizike i ontologije, raspravlja se o problemu univerzalija, počelu, kretanju, Bogu i, konačno, svijetu. Didaktički instrumentarij jednak je prethodnom poglavlju, ali uz dodatne vizualizacije koje imaju više estetsku negoli didaktičku zadaću. U odjeljku filozofskih tekstova, osim fragmenata predsokratovaca, prikazuje se Platonova alegorija o špilji, odjeljak Aristotelove *Metafizike*, kao i tekstovi raznih drugih mislitelja (npr. Anselmo Canterburyjski, René Descartes, Baruch de Spinoza, Immanuel Kant i Karl Popper). Usprkos pažljivom odabiru tekstova i prikazu povijesnog razvoja filozofije s lentom vremena (str. 26–33), ovdje vrijedi naglasiti da ne postoji kraći biografski prikaz pojedinog filozofa. U dijelu poglavlja »Otkrij, istraži, promisli« donosi se devet zadataka koji, na temelju neposrednog životnog iskustva, potiču učenike na primjenu temeljnih metafizičkih znanja, a sukladno tome pokazuju i njihovu neposrednu praktičnost.

Treće je poglavlje »Spoznaja i znanje«. Kao i prethodno, ono započinje s naslovom, sadržajem, sažetkom, ishodima, korelacijama i međupredmetnim temama. Poglavlje obrađuje temeljne epistemološke teme uz ranije predstavljene didaktički instrumentarij, no vrijedi naglasiti da autori koriste i bilješke na marginama, gdje se naznačuju ključni pojmovi – kako bi ih se lakše pronašlo u samome tekstu. Donosi se i 16 izvornih tekstova filozofa, kao i 20 zadataka za učenike.

Četvrto poglavlje udžbenika nosi naslov »Djelovanje i orijentacija«. U njemu se u pr-

vom dijelu pojašnjavaju temeljni etički pojmovi i pojedine grane tradicionalne etike. Uz odlomke odabranih tekstova, poglavlje završava s 15 zadataka za učenike.

Nakon ovog poglavlja slijedi dio udžbenika koji je jedinstven naspram ostala dva analizirana. Naime, prikazane su tri obvezne teme u proširenom izdanju te se kao takve mogu koristiti bilo kao dopuna nekoj od prethodnih (kao četvrto područje), bilo za izbornu nastavu u školama koje to nude. Taj dio udžbenika ima jednaku strukturu kao i prethodni dijelovi (uvodni dio, tekstovi filozofa i zadatci za učenike), a uzimajući u obzir i to da sve tri teme zajedno obuhvaćaju dodatnih 110 stranica – riječ je o značajnom proširenju i produbljenu nastavnih sadržaja.

Osmo poglavlje udžbenika nosi naslov »Društvo i politika«. Uz dosadašnji didaktički instrumentarij, ono obuhvaća sedam tema, tekstove šest filozofa (od kojih i dvije filozofkinje) i jedanaest zadataka. Ponovno vrijedi istaknuti da su zadatci temeljeni na suvremenim, učenicima bliskim iskustvima. Zadatci su osmišljeni tako da potiču analizu sadržaja poglavlja, ali i sintezu svih dosadašnjih sadržaja uz poticaje na argumentaciju i suočavanje različitih mišljenja i stajališta.

»Stvaralaštvo i umjetnost« tema je devetog poglavlja udžbenika, u kojemu su izložene kurikulumom propisane teme i sadržaji, uz popratne tekstove filozofa i 14 zadataka. Područje filozofije znanosti obrađeno je u desetom poglavlju »Znanost i objašnjenje«. Ono obuhvaća 9 naslova, 12 tekstova (uglavnom suvremenih filozofa) i 16 zadataka, koji potiču učenike na raspravu o raznim problemima (npr. shvaćanja znanosti kao religije novog doba), analiziranje izjava o znanosti (npr. izjava Nikole Tesle o znanosti kao perverziji; ako ona nema za cilj poboljšanje čovječanstva), kao i na povezivanje sadržaja s prethodnim poglavljima (npr. moralne odgovornosti znanstvenika s bioetičkim dvojabama).

Posljednja dva poglavlja vezana su uz teme »Um i tijelo« i »Jezik i značenje«. Autori u navedenim poglavljima prikazuju kurikulumom predviđene sadržaje na sveukupno 31 stranici teksta, kroz 18 tekstova filozofa i 16 zadataka vezanih uz temu »Um i tijelo«, odnosno 22 zadatka vezanih uz temu »Jezik i značenje«. Posebno vrijedi istaknuti iznimno detaljan i opsežan pojmovnik na kraju udžbenika, koji na 23 stranice donosi pregled relevantnih filozofskih pojmova, što zasigurno olakšava proces učenja i snalaženja u filozofskom promišljanju.

Udžbenik *Filozofija – misliti i biti. Udžbenik filozofije u četvrtom razredu gimnazije* autorsko je djelo Ivana Čehoka (Sveučilište Sjever u Varaždinu). Udžbenik broji sveukupno 475

stranica. Pored sadržaja, predgovora i dijela u kojemu su navedeni odgojno-obrazovne ishodi i povezanosti s međupredmetnim temama, u udžbeniku se mogu pronaći i pojmovnik i popis korištene literature. Udžbenik, međutim, ne sadrži kazalo pojmova. Iako se predgovori u nastavnom procesu često preskaču, valja istaknuti da autor u predgovoru prikazuje značaj filozofske misli za suvremenu generaciju ovisno o informacijskih tehnologijama te im »najavljuje« vrijednost učenja filozofije. Također, u predgovoru je objašnjen koncept udžbenika, dijelovi pojedinih poglavlja, ali i napatuk za korištenje digitalnih sadržaja za one koji žele znati više, odnosno za one koji žele detaljnije proučiti određenu temu (bilo kao dopunu trima glavnim domenama, bilo kao dio izbornog predmeta/sadržaja).

Udžbenik sadrži zasebno poglavlje »Uvod u filozofiju«, što nije obvezna tema, no očita je odluka autora svih udžbenika da ga uvrste. U njemu autor pojašnjava temeljne zadaće filozofije, donosi citate i kraće odlomke filozofskih tekstova te koristi prve didaktičke instrumente. Primjerice, »Promislite i zaključite« potiče učenike da na temelju vlastitih pitanja iznesu osobna stajališta i razmišljanja o određenom filozofskom problemu. Dodatan didaktički instrument čini i dio koji nosi naslov »Raspravite«, u kojemu se nakon kraćeg problemskog teksta postavljaju pitanja kao poticaj za argumentiranu raspravu učenika. Osim toga, potrebno je naglasiti da su određeni dijelovi teksta dodatno vizualno istaknuti (na nekim stranicama čak i značajno), a sporadično se na marginama nalaze dodatne bilješke ili tekstualni poticaji za razmišljanje. U ovom se poglavlju prikazuje kraći razvoj filozofije, pojašnjava se značaj *dvojbe* te se filozofija tumači kao *refleksija*. Vrijedi istaknuti izvorne tekstualne odlomke koji su vrlo vješto uklopljeni u autorski dio teksta. Međutim, osim »filozofa autora« ne navodi se i naziv djela iz kojega je odlomak preuzet. U tom smislu, nastavnik treba sâm pojasniti što znači, primjerice, *Ludwig Wittgenstein 4.003* (kako je navedeno na str. 14).

Drugo poglavlje nosi naslov »Što postoji? Ontologija«, koje je popraćeno kraćim sažetkom sadržaja koji se kroz poglavlje obrađuje. Uvodni dio započinje radnim zadatkom po metodi zuj grupa, nakon čega slijede izvorni odlomci Dereka Parfita i Martina Heideggera, a potom i autorski tekst obrade sadržaja. U nastavku poglavlja prikazuju se temeljni ontološki pojmovi, raspravlja se o Platonovom konceptu ideja, subjektu, predikatu i supstanciji, kategorijama, materiji i formi, prostoru i vremenu, kauzalnosti, determinizmu itd. Vrijedi ponovno istaknuti da su izvorni odlomci filozofa vješto uklopljeni u sâm tekst, no ono što nedostaje su biografski podatci o

pojedinom autori (ili barem naznaka perioda djelovanja). Od didaktičkih instrumenata, porred već ranije korištenih, uvodi se kraći dio koji povezuje sadržaje s drugim predmetima i temama (tzv. »Medupodručja«). Poglavlje završava s pitanjima i zadacima, koja nisu samo reproduksijska, već zahtijevaju sintezu i analizu proučenog sadržaja.

Treće poglavlje nosi naslov »Znanje«. Ono također započinje izvornim tekstovima, a zatim slijedi opis pojedinih ključnih sadržaja i pojmova: *epistemologija, znanje, izvori znanja, skepticizam, racionalizam, empirizam, istina* i drugo, što je sve razrađeno kroz zasebne naslove. Poseban je odjeljak posvećen Kantovoj filozofiji. Iako se koristi naslov »Kantova filozofija«, ovdje vrijedi istaknuti da učenicima ne može biti razvidno da je posrijedi dio transcendentale filozofije. Naslov, naime, sugerira da je to sažeti prikaz (cjelokupne) filozofije Immanuela Kanta. Slijedi dio koji je posvećen Hegelu, a za kojega se također ne navode biografski podatci. Didaktički instrumentarij jednak je dosadašnjem, uz pojedine grafičke i tablične prikaze, a nakon pitanja za provjeru usvojenosti sadržaja nalazi se dodatni odjeljak pod nazivom »Za daljnja promišljanja«, koji problematizira tumačenje kauzalnosti po uzoru na Davida Humea

Četvrto poglavlje, ono pod naslovom »Etika ili o djelovanju«, donosi naslove formulirane kao *pitanja* (»Što je moral?«, »Što je etika?« i »Što je dobro?«), ali i *izjavne* koje problematiziraju temeljne pojmove etike kao discipline. Koristi se poznati didaktički instrumentarij, izvorni tekstovi uklopljeni su u autorski dio teksta, dok se unutar bioetičkih dvojbi posebno ističe pitanje »kada počinje i prestaje život? Na tome se tragu otvara i tzv. »životinjsko pitanje«, čime se naglašava suvremenost i aktualnost etičkih rasprava.

Peto poglavlje nosi naslov »Umjetnost«, a u njemu je posebno zanimljiv prikaz temeljnih grčkih pojmova koji se prikazuju ne samo kao ključna pitanja estetike već i kao izrazi koji svoju aktualnost imaju i danas (barem u korijenu nekih drugih jezika). U poglavlju se raspravlja o funkciji umjetnosti i veridičkom statusu umjetničkog djela, dok je najopsežniji dio posvećen pojmu lijepoga. Kao i u četvrtom poglavlju, dodatno se izdvaja Kantov pogled na temu, čime se dopunjuje problem koji smo prepoznali u trećem poglavlju. Iako bi tematski u potpunosti odgovaralo, ovo poglavlje nema preopširan prikaz umjetničkih djela, ono obuhvaća jednu pjesmu, šest slika i tri fotografije umjetničkih instalacija.

Šesto poglavlje posvećeno je filozofiji jezika, a sukladno tome i nosi naslov »Jezik«. Autor koristi dosadašnji didaktički instrumentarij kako bi obradio teme poput: jezik i bitak, jezik

i um referencija, značenje, smisao i komunikacija. Iako je podnaslov »Značenje je uporaba u jeziku« (Ludwig Wittgenstein) nastavnici jasan, učenicima je potrebno objasniti zašto je pisan pod navodnim znacima te tko je autor navedenog iskaza.

Sedmo poglavlje odnosi se na »Politiku«, a u njemu je prikazano područje ustrojstva društva. U poglavlju se, među ostalim, raspravlja i o čovjeku kao biću zajednice, društvenom ugovoru, pravu i ljudskim pravima, demokraciji, pravednosti i političkim teorijama. Sadržaj je prikazan kroz isprepletene izvorne citate filozofa i sadržajno tumačenje autora, uz uobičajen didaktički instrumentarij.

U osmom poglavlju, pod naslovom »Znanost i filozofija«, prikazuje se odnos filozofije i znanosti, matematike i logike, prirodnih i društvenih znanosti, a također se donosi i sažeti prikaz razvoja znanstvenih teorija, kao i njihov prikaz u eksperimentalnom postupku.

Posljednje, deveto poglavlje »Um i tijelo« analizira čovjeka kao umno biće, razmatra odnos uma i tijela, ističe empiristički i racionalistički pogledi na potonji problem te problematizira pitanje identiteta i emocija.

Prikazani udžbenik svojim opsegom zasigurno ulazi u kategoriju opsežnijih udžbenika. No to je i za očekivati uzme li se u obzir omjer autorskog teksta i izvornih citata. To se može odrediti kao istovremena prednost i nedostatak udžbenika. Prednost utoliko što su izvorni tekstovi filozofa vješto umetnuti u autorski dio sadržaja, kojega ili najavljuju ili nadopunjuju. Međutim, vrijedilo bi za neka sljedeća izdanja promisliti o tome da se uz izvorni filozofski tekst pridoda i podatak o djelu iz kojega je preuzeto, a da se o filozofima naznači i nekoliko ključnih biografskih podataka, kao i vremenski period unutar kojega djeluju.

U nastavnom je procesu iznimna prednost kada postoji više od jednog udžbenika za nastavni predmet jer to nastavnicima omogućuje odabir onog udžbenika koji najviše odgovara njihovom viđenju poučavanja i jedinstvenosti metodičkog pristupa. Stoga, upravo vrijedi pohvaliti autore koji su u relativno kratkom roku, od objave kurikuluma 2019. do izdanja udžbenika 2021. godine, pripremili čak tri udžbenika koji prate propisane sadržaje, a ujedno i donose različite pristupe u njihovoj obradi. Činjenica je da su posrijedi tri suvremena, didaktički dobro pripremljena i grafički profesionalno obrađena udžbenika. Potpuna je autonomija nastavnika da izabere udžbenik koji će koristiti. Mišljenje je autora ovoga teksta da bilo koji od navedenih udžbenika može u cijelosti osigurati ostvarenje očekivanih ishoda, a da su pritom moguće prednosti jednoga uočene kao nedostaci kod drugoga, ali i obratno.

Tako prvi analizirani udžbenik svojim opsegom u potpunosti odgovara sadržaju koji se mora obraditi unutar 64 sata nastave. Primjerice, u njemu su četiri teme (koliko ih se mora obraditi) raspoređene na okvirno 130 stranica, što je (oduzmu li se sati potrebni za pripremu, ponavljanje i provjeru znanja) oko 3 stranice sadržaja po školskom satu. To je ujedno jedini udžbenik koji donosi kraće prikaze biografija filozofa, i to upravo na onim mjestima gdje se njihovo filozofsko tumačenje najviše spominje. Također, posebna je prednost ovog udžbenika u izdvojenim definicijama temeljnih pojmova i vrlo preglednom rasporedu sadržaja. Međutim, u tiskanoj verziji udžbenika nedostaju izvorni odlomci filozofskih tekstova, a koji jesu dostupni u digitalnom obliku.

Drugi analizirani udžbenik ujedno je i najopsežniji, što može stvoriti određeni otpor od strane učenika. Međutim, to mu je istovremeno i pozitivno obilježje jer jedini donosi dodatne sadržaje za tri obvezne domene. Izdvojeni izvorni tekstovi (uglavnom kanonskih djela) jasno navode autora i referencu preuzimanja, dok su dodatni zadatci za rad učenika suvremeni i poticajni za stvaranje kreativne i aktivne atmosfere u procesu poučavanja. Ono što bi vrijedilo dodati su kraći biografski prikazi pojedinih filozofa i njihovo vrijeme djelovanja, barem kao uvod u prvi izvorni tekst ili kao dopunu već sada prisutne lente vremena. Naime, pretpostavlja se da autori navedenih udžbenika očekuju od učenika i nastavnika da koriste digitalne sadržaje, što može objasniti zašto su neki sadržaji dominantno digitalno dostupni. Ipak, uzme li se u obzir da je nastavniku na raspolaganju 64 školska sata i da su udžbenici u svom obveznom dijelu opsežni, dvojbena je koliko će učenici zaista ulagati dodatnog napora za sadržaje izvan udžbenika.

Treći analizirani udžbenik, iako je manje opsežan od prethodnog, isto ulazi u kategoriju opsežnih srednjoškolskih udžbenika. Njegova je specifičnost, ali i značajna prednost u tome što su izvorni filozofski tekstovi vrlo vješto uklopljeni u autorski sadržaj udžbenika. Autor potiče učenike na zaključivanje, analizu i sintezu nastavnih sadržaja, što omogućuje dubinski pristup razumijevanju pojedinih filozofskih problema i tema. Vrijedi naznačiti i vrijedan (a čini se i uspješan) pokušaj autora da se u tekstu obrati generaciji srednjoškolarca, prilagođavajući vlastiti izričaj i referirajući se na njima bliske primjere. Isto je obilježje u određenoj mjeri prisutno i u ostala dva udžbenika. Ono što bi vrijedilo dodati jest kraći biografski prikaz pojedinog filozofa, odnosno autora izabranog teksta, a iznimno je uočljiv nedostatak jasne reference na djelo iz kojega je pojedini odlomak preuzet.

Činjenica da su nastavnicima filozofije na izboru tri suvremena, bogato didaktički opre-

mljena udžbenika govori u prilog tome da filozofija ima svoje značajno mjesto u gimnazijskom nastavnom programu, ali i da izdavači osjećaju potrebu za istim (ne treba zanemariti činjenicu da su dva udžbenika izdana od istog izdavača). Vrijedilo bi, a na tragu suvremenih kretanja o implementaciji brojnih međupredmetnih tema u obrazovni sustav, učiniti veći angažman da se filozofija nudi kao izborni predmet i u drugim obrazovnim programima jer je iz analiziranog očito da se područje te metodike nastave filozofije značajno temelji na suvremenim pedagoškim očekivanjima i kretanjima.

Damjan Abou Aldan

Arthur Schopenhauer

O temelju morala

Cid-Nova, Zagreb 2020.,
prev. Mladen Udiljak

Spis *O temelju morala* Arthura Schopenhauera, velikog njemačkog filozofa postkantovske tradicije i kritičkog nastavljača filozofije klasičnog njemačkog idealizma, prerađena je verzija njegova eseja *Über die Grundlage der Moral*, izvorno napisanog kao odgovor na nagradno pitanje Kraljevskog danskog znanstvenog društva iz 1837. godine, koje je glasilo:

»Treba li *izvor i temelj morala tražiti* u ideji moralnosti koja se nalazi neposredno u svijesti (ili savjesti) te u analizi ostalih osnovnih pojmova morala koji iz nje proizlaze, ili pak u nekom drugom uzroku spoznaje?« (Str. 20.)

Iako nije bilo drugih kandidata, u siječnju 1840. godine, Kraljevsko dansko znanstveno društvo vrednovalo je Schopenhauerov esej kao neuspješan, ističući kako je autor uspostavljanjem temeljnog načela vlastite etike propustio razmotriti važan dio nagradnog pitanja – jasno definiranje veze između metafizike i etike. Kraljevsko društvo pritom mu je posebno zamjerilo i to što je na »neprimjeren način« spominjao nekolicinu »istaknutih filozofa novijeg doba« (tj. Fichtea, Schellinga i Hegela), što je u konačnici ocijenjeno kao »ozbiljna uvreda« (str. 202). Ne slagavši se sa sudom Kraljevskog danskog znanstvenog društva, u rujnu iste godine, s nešto manjim